

Een ruimte vol stilte

Er bestaat een lange traditie van Europese kunstenaars en schrijvers die hun inspiratie in niet-westerse culturen zochten – en zoeken. De westerse interesse voor ‘de’ ander is nauw verbonden met het westerse verlangen naar ‘het’ andere. (1) Uit de verhalen van mannen en vrouwen die in de vorige eeuw naar landen in Afrika en naar andere verre streken reisden, blijkt dat zij op zoek gingen naar een overweldigende, sublieme ervaring, verwant aan de mystiek (het ‘oceanische gevoel’). Na de Eerste Wereldoorlog misten kunstenaars, schrijvers en denkers die intense beleving in Europa en Noord-Amerika en begonnen ze haar ‘elders’ te zoeken. Zo trok D.H.Lawrence naar Mexico, waar hij genoot en huiverde, Jung naar Afrika waar hij een pre-rationele wereld meende aan te treffen en een oervorm van het orantengebaar van de geheven handen richting zon en vond Georgia O’Keeffe inspiratie voor schilderijen over tijdelijkheid en eeuwigheid bij de indianen van New Mexico. Niet zelden was er sprake van projectie bij die onrustige kunstenaars en intellectuelen. Wat bij ons onder de zon van de Verlichting was verdord, moest daar, in die ‘primitieve’ wereld, nog wel in al z’n puurheid aanwezig zijn. In hun boeken, brieven en reisverslagen valt een sterk verlangen naar overgave op, overgave aan de natuur, aan ‘het andere’ – vooral bij de vrouwen, de mannen deinsden er eerder voor terug – en een verlangen naar harmonie met de kosmos, naar bezieling.

Op zijn reis (een psychologische expeditie) van vijf maanden door Kenia en Oeganda in 1925 deed Carl G. Jung indrukken op die hem ten diepste raakten en hem zijn leven lang zouden bijblijven. Beroemd is een passage uit zijn autobiografie *Herinneringen, Dromen, Gedachten* die hij schreef als oude man, terugblikkend op een rijk leven. Het citaat heeft betrekking op een bezoek aan de Athi Plains, een wildreservaat in Kenia. “In deze uitgestrekte savanne wachtte ons vanaf een lage heuvel een weergaloos uitzicht. Zover het oog reikte, zagen we reusachtige kudden: gazellen, antilopen, gnoes, zebra’s, wrattenzwijnen. Langzaam bewogen de kudden zich voort, grazend, knikkend met de koppen – het enige dat je hoorde was de melancholieke roep van een roofvogel. Het was de stilte van het eeuwige begin, de wereld zoals ze altijd al geweest was, in de toestand van niet-zijn; want tot voor kort was er niemand aanwezig die wist dat het ‘deze wereld’ was. Ik verwijderde me van mijn metgezellen tot ik hen niet meer kon zien en ik het gevoel had alleen te zijn. En nu was ik de eerste mens die zag dat dit de wereld was, en die haar door zijn weten in dit ogenblik pas werkelijk had geschapen.”(2)

Het is frappant hoe Jung hier op doorgaat: “De mens, ik, gaf de wereld in een onzichtbare scheppingsdaad pas haar voltooiing, het objectieve zijn. (..) Zonder dat zou ze zonder gehoord of gezien te zijn, geluidloos grazend, barend, stervend en kopknikkend honderden miljoenen jaren zijn voortgegaan in de allerdiepste nacht van het niet-zijn, op weg naar een onbestemd einde. Pas het menselijk bewustzijn heeft objectief ‘zijn’ en zinvolheid geschapen, en daardoor heeft de mens zijn onvervangbare plaats in het grote zijnsproces gevonden.” De reis van Jung naar het gebied (Oost-Afrika) waar homo sapiens zijn eerste stappen zette, had omstreeks het midden van zijn leven een louterende werking en hielp hem door een persoonlijke crisis. Hier vond hij ook de rol die voor de mens in de schepping (Jung was protestant) was weggelegd: de wereld tot bewustzijn brengen. Zonder de waarnemende en benoemende menselijke geest was de natuur in zijn optiek niet ècht bestaand, zoals uit het bovenstaande blijkt. Samenvattend: de mens staat tegenover de natuur.

Annette Splinter heeft van haar Tanzania-reis in 1999 een journaal bijgehouden en in kleine oplage uitgegeven. In die tekst zijn typische sporen van het ‘oceanische gevoel’ aanwezig. “Door de overweldigende hoeveelheid wildebeesten – ik zit er nu echt helemaal tussen – kan ik mijn emoties niet meer de baas. Het is niet meer het individu waarmee ik me kan identificeren. Ik word gedwongen me over te geven aan een ervaring waarvan ik beseft dat ik die verloren heb in de samenleving waarin ik gewend ben te functioneren.”(4) Haar interesse is gericht op de Afrikaanse fauna; na een bezoek aan een museum in de streek waar de eerste mens leefde, noteert ze: “Het doet mij niet veel. Ik blijf met andere dingen bezig te zijn.”(5)

De Afrikaanse dieren had ze op de door haar beschreven manier nooit in een Nederlandse dierentuin kunnen waarnemen. Ze nam namelijk niet alleen de dieren in zich op, maar ook hun manier van zijn in hun natuurlijke habitat, blootgesteld aan de gevaren waaraan ze sinds onheugelijke tijden zijn blootgesteld. Zwak betekent kwetsbaar en dus prooi voor het roofdier. Ze wordt getroffen door de schoonheid van de dieren en vogels, door hun kleurenrijkdom, hun kracht en kwetsbaarheid. Het vreten en gevreten worden neemt ze nuchter waar. Er is geen sprake van valse romantiek, wel van het aanvoelen van een grootse wereld. “De enorme uitgestrektheid is voor mij een ruimte vol stilte waarin zelfs nooit een fluistering is doorgedrongen.”(6) Opmerkelijk is dat het sublieme, het ‘andere’ van de waargenomen natuur niet als bedreiging wordt ervaren. Bij haar is de natuur geen ‘tegenover’.

De dierenparabel is van alle tijden en culturen. Kunstenaars en schrijvers hebben altijd menselijke eigenschappen op dieren geprojecteerd om hun maatschappij een spiegel voor te houden. Annette Splinter vertelt geen fabels; weliswaar zijn haar dieren als karakters herkenbaar – in hun logge kracht of spitse snelheid –, maar die karakters zijn geen projecties.

Het ligt een slag ingewikkelder: de *zijnswijze* van de dieren is door haar herkend. Door empathische waarneming slaagt ze erin een beeld te geven van een andere wereld die opmerkelijk vertrouwd overkomt. De uitdrukking dat je jezelf leert kennen door de ander is inmiddels tot een politiek correct cliché geërodeerd. De zelfkennis die Annette aanreikt is gerelateerd aan de letterlijke ontmoeting met ‘het’ andere: de natuur.

Daarbij dient meteen te worden opgemerkt dat wijzelf ooit ook deel uitmaakten van die natuur – tijdens de Verlichting hebben wij ons er, zoals gezegd, van vervreemd en zijn we de natuur als het tegenovergestelde van onszelf gaan beschouwen. ‘Wij’ dat is hier: de westerse mens; voor de Afrikaan is die scheiding niet reëel; hij verloor het bezielde verband niet. De westerse geest nam afscheid van het mythische complex waarin mens en natuur onafscheidelijk verbonden zijn – met een onvermijdelijk gevoel van ontheemding als gevolg. “De mensen betalen de vermeerdering van hun macht met de vervreemding van datgene waarover ze macht uitoefenen.” (7) Jung formuleerde zijn ervaringen in Afrika op triomfantelijke, bijna euforische wijze. Toch wist ook hij dat het verhaal een keerzijde had. Op een eerdere reis naar de Pueblo indianen in Nieuw-Mexico constateerde hij: “Het weten maakt ons niet rijker, maar verwijdt ons steeds meer van de mythische wereld, die een ons rechtmatig vaderland was.” (8)

Annette Splinter schrok niet terug voor de ontmoeting met de oer-natuur, hoe overweldigend de indrukken ook waren. Ze voelde geen behoefte er haar stempel op te zetten, ze was niet op jacht naar trofeeën. Stil bleef ze zitten en liet haar potlood ‘zelfstandig’ over het papier van het schetsboek gaan.

De angst voor overgave is de angst voor zelfverlies; in mystieke zin impliceert opgaan immers ondergaan: het opgeven van de contouren van het Zelf. Dat verklaart het terugdeinzen op de grens met een andere wereld – zoals een sublieme natuur of een imponerende sterrenhemel. Bij Annette Splinter is geen sprake van terugdeinzen. In haar werk is juist een verlangen aanwezig naar contact met een andere zijnswijze die haar eigen menselijke zijn aanvult. Daarom wordt haar volgende onderwerp de natuur van IJsland; een ruwe werkelijkheid van gletsjers en geisers, een kolkende, woelende aarde. Niet omdat ze zich daar

in de eerste de beste vulkaan wil werpen, maar omdat het haar een plaats lijkt waar ze ‘het andere’ op een intense manier verder kan exploreren.

Wouter Welling

Noten:

- (1) Marianna Torgovnick: *Gone Primitive – Savage Intellectuals, Modern Lives* (1990, Chicago en Londen, The University of Chicago Press) en *Primitive Passions – Men, Women, and the Quest for Ecstasy* (1997, New York, Alfred A. Knopf), in die laatste publicatie gebruikt ze de term ‘het oceanische gevoel’ als een adequate omschrijving van hetgeen waarnaar westerse reizigers hunkerden.
- (2) C.G.Jung: *Herinneringen, Dromen, Gedachten*, red. Aniela Jaffé, vert. Pety de Vries-Ek, Rotterdam, Lemniscaat, 4e druk 1991, p.222
- (3) *Ibid.* 222-23
- (4) Annette Splinter: *Afrika Journaal 1999*, editie in eigen beheer, p.34
- (5) *Ibid.* p.42
- (6) *Ibid.* p.46
- (7) Max Horkheimer en Theodor W.Adorno: *Dialectiek van de Verlichting*, vert. Michel J. van Nieuwstadt, Nijmegen, Sun, 1969, p.23
- (8) C.G.Jung: *Herinneringen, Dromen, Gedachten*, p. 218